

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.132

О. В. Зайцев*ад'юнкта кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРОЦЕСУАЛЬНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА САМОСТІЙНІСТЬ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ЗМІНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Уже шостий рік активно функціонує Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), норми якого постійно відображаються у практичній діяльності працівників органів досудового розслідування. Але навіть зараз виникають деякі проблеми реалізації прав учасників кримінального процесу України.

Актуальність цього дослідження полягає у тому, що у березні цього року набули чинності зміни до КПК України відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-V. Відповідно до вищезгаданого Закону України слідчий як особа, яка уповноважена на здійснення досудового розслідування, має певну самостійність щодо прийняття рішень та вчинення процесуальних дій. Саме ця проблема і буде розглянута у нашій статті.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями процесуальної самостійності і незалежності слідчого займалися такі вітчизняні вчені, як О.В. Бауліна, В.Д. Берназ, В.А. Буднікова, О.О. Власова, Е.І. Вороніна, І.Д. Гончарова, В.Г. Гончаренко, В.П. Даневський, А.Я. Дубинський, Н.С. Карпов, А.О. Клейна, В.Т. Нор, Б.В. Романюк, С.В. Слинко, О.А. Солдатенко М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші. Отже, ця тема вже неодноразово досліджувалась науковцями, розкривалися проблеми процесуальної самостійності і незалежності слідчого у кримінальному процесі та шляхи удосконалення і вирішення поставлених проблем. З огляду на поступову реформацію органів досудового розслідування ця тема є особливо актуальною.

Процесуальна самостійність слідчого виявляється у можливості згідно з чинним законодавством самостійно та за особистим внутрішнім переконанням проводити усі необхідні та можливі слідчі (розшукові) дії, приймати відповідні процесуальні рішення, а також нести за них особисту відповідальність. Вирішення ключових питань

під час досудового слідства пов'язане із кваліфікацією кримінального правопорушення та обсягом обвинувачення, направленням справи до суду або закриттям справи тощо.

Метою цієї статті є визначення шляхів удосконалення процесуального статусу слідчого з огляду на законодавчі зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Практичне значення цієї статті у тому, що вона відіграє свою роль у законодавчій та практичній діяльності, адже для правотворчої діяльності – це поштовх для того, щоб звернути увагу на удосконалення процесуальної незалежності слідчого, а для практичної діяльності – це поштовх для забезпечення дотримання під час досудового розслідування самостійності слідчого як учасника кримінального провадження.

Відповідно до ст. 3 КПК України слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій та має такі повноваження:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України;

2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК України;

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального проваджен-

ня, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

5) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;

6) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

7) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України (зокрема, щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України);

8) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України [1].

Уже навіть з визначених повноважень бачимо, що самостійно приймати процесуальні рішення слідчий може, але лише тоді, коли законом не передбачено погодження прокурора чи ухвали слідчого судді. А таких процесуальних рішень та слідчих (розшукових) дій дуже багато.

Законодавець зазначає, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється [1]. Так, С.С. Охріменко чітко розкриває процесуальну незалежність слідчого, зазначаючи, що вона є основоположним принципом кримінального судочинства, який слугує захистом слідчого від стороннього впливу і характеризує організаційну сторону діяльності слідчого та безпосередньо впливає на забезпечення його процесуальної самостійності [2, с. 12].

Проте, незважаючи на таку норму, є випадки, коли так звані самостійність і незалежність слідчого виключаються. Так, наприклад, це стосується проведення слідчих (розшукових) дій, назва яких вже говорить про те, що їх повинен проводити слідчий, або застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Однак виконання більшої частини слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження неможливе без постанови прокурора, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні, відповідного клопотання, погодженого з прокурором, або без отримання відповідного рішення слідчого судді у вигляді ухвали.

Пропонуємо детально розглянути таку слідчу (розшукову) дію, як призначення експертизи, виконання якої регламентується ст.ст. 242–245 КПК України. До внесення змін до КПК України від 16.03.2018 р. слідчий, який здійснював досудове розслідування у кримінальному провадженні, у разі наявності на те законних підстав мав право самостійно приймати рішення про призначення експертизи, яке виносив у вигляді постанови. Це не дивно, оскільки під час призначення та прове-

дення трасологічної, вибухотехнічної або балістичної експертизи права осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, ніяк не порушуються, а навпаки, проведення таких досліджень допомагає вирішити питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Від вирішення питань про те, чи придатні папілярні візерунки пальців рук для ідентифікації за ними особи, чи є надані на дослідження патрони бойовими, залежить подальший хід досудового розслідування та подальша доля певної особи. Отже, такі слідчі (розшукові) дії були одними з небагатьох, рішення про проведення яких слідчий приймав самостійно з огляду на вищенаведений аргумент.

Однак відповідно до нової редакції ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [1], тобто з 16.03.2018 року слідчий, який є стороною обвинувачення у кримінальному провадженні, позбавлений самостійності у прийнятті рішення щодо призначення будь-якої експертизи, адже експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження [1].

Слідчий повинен нести відповідальність за повне, швидке та неупереджене розслідування кримінального провадження, виконувати свої обов'язки та дотримуватися прав, свобод та законних інтересів громадян. Проте розширення процесуальної самостійності і незалежності слідчого під час досудового розслідування не повинно стати лише черговим приписом у законодавстві, що буде визнавати слідчого відповідальним за все.

Слід також наголосити, що службова діяльність слідчого постійно перебуває у службовій і процесуальній залежності. Службова залежність визначається як підпорядкованість слідчого керівнику органу досудового розслідування, який під час здійснення слідчим своєї діяльності безпосередньо визначає її напрямок шляхом надання письмових доручень, які є обов'язковими для виконання. Проте слідчий у своїй діяльності не лише підпорядкований керівнику органу досудового розслідування, а й також керівнику територіального підрозділу [3, с. 255].

Водночас із обмеженням слідчого процесуальним впливом прокурора зруйнуються основоположні засади досудового розслідування. Сьогодні слідчі, як і судді та прокурори, визначені службовими особами, які займають відповідальне становище (примітка 2 до ст. 364 Кримінального кодексу України) [4]. Проте зазначимо, що якщо всі рішення необхідно погоджувати з прокурором

(зокрема, щодо початку досудового розслідування, складання обвинувального акта за результатами розслідування тощо), то вони навряд чи мають таке відповідальне становище.

Сьогодні слідчий самостійно не приймає рішення, а лише виконує всі вказівки прокурора та керівника органу досудового розслідування. Незважаючи на те, що самостійності та незалежності прийняті рішення не мають, існує самостійність у їх виконанні. Часто слідчий виконує все, що радить прокурор, іноді навіть і замість свого процесуального керівника. Незабаром з огляду на зміни до КПК України слідчий як учасник кримінального провадження зникне, адже, особа, яка виконує всі вказівки процесуального керівника та його роботу, а також погоджує всі свої процесуальні рішення з ним, не може бути слідчим. Це може бути, наприклад, помічник прокурора або помічник керівника органу досудового розслідування.

Отже, слід наголосити, що процесуальна самостійність слідчого – це не тільки нормативне, але й практичне забезпечення відповідного статусу та процесуальних повноважень слідчого з урахуванням потреб слідчої діяльності. Підтримуючи думку багатьох науковців, зазначимо, що норми законодавства та підзаконних відомчих нормативно-правових актів натеper далеко не забезпечують практичну реалізацію процесуальної самостійності слідчого. Нагальними є питання нормативного та практичного врегулювання рівня прокурорського нагляду, підпорядкування вказівкам прокурора та соціально-правового забезпечення діяльності слідчих [5, с. 69].

Отже, беручи до уваги все вищевикладене, можемо зробити декілька висновків.

По-перше, вираз, що слідчий – процесуально незалежна та самостійна особа, втрачає своє значення, адже існує лише небагато процесуальних дій та рішень, які він може прийняти самостійно. По-друге, відбувається затягування строку проведення експертних досліджень, адже відтепер слідчому необхідно прийняти рішення щодо проведення експертизи виносити не у вигляді постанови, а у вигляді клопотання, яке повинно бути погоджене з прокурором, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні, та подане до слідчого судді, який також повинен винести відповідне рішення.

На нашу думку, такі зміни у кримінальному процесуальному законодавстві призведуть до ускладнень роботи органів досудового розслідування та водночас відберуть ту незначну незалежність та самостійність, яка є у слідчого у кримінальному провадженні.

Вважаємо, що доцільним було б повноваження керівника органу досудового розслідування обмежити організаційними функціями, а за прокурором залишити нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розсліду-

вання, виключивши з КПК України форму процесуального керівництва.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Охріменко С.С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: автореф дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2007. 19 с.
3. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року. Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: зб. статей. К.: Істина, 2012. С. 44–57.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Голос України від 19.06.2001 р. № 107. Ст. 197. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кучерява Ю.О., Левендаренко О.О. Процесуальна самостійність слідчого. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/1209/1236>.

Анотація

Зайцев О. В. Процесуальна незалежність та самостійність слідчого під час досудового розслідування: зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу та дослідженню процесуального статусу слідчого на стадії досудового розслідування у контексті нещодавніх законодавчих змін у Кримінальному процесуальному кодексі України, а також визначенню шляхів вирішення цієї проблеми та аналізу позицій науковців.

Ключові слова: слідчий, процесуальний статус, самостійність, незалежність, експертиза.

Аннотация

Зайцев А. В. Процессуальная независимость и самостоятельность следователя во время досудебного расследования: изменения в уголовном процессуальном законодательстве Украины. – Статья.

Статья посвящена анализу и исследованию процессуального статуса следователя на стадии досудебного расследования в контексте недавних законодательных изменений в Уголовном процессуальном кодексе Украины, а также определению путей решения данной проблемы и анализу позиций ученых.

Ключевые слова: следователь, процессуальный статус, самостоятельность, независимость, экспертиза.

Summary

Zaitsev O. V. Procedural independence and investigator's autonomy during the pre-trial investigation: changes in the criminal procedural legislation in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the analysis and research of the investigator's procedural status at the stage of pre-trial investigation during the process of the recent legislative changes in the Criminal Code of Ukraine, as well as the definition of the ways to solve this problem and analysis of scholars' opinions.

Key words: investigator, procedural status, independence, autonomy, expert examination.